

Відгук

**офіційного опонента на дисертацію Булгакової Олени Юріївни
«Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії», подану до
захисту на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за
спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія**

Нинішній етап розвитку українського суспільства ставить більш високі вимоги до соціумного буття в контексті досягнення необхідних державі високих професійних та, зрештою, економічних результатів, що робить нагальною потребу у компетентних фахівцях як у царині обраної професії, так і психологічно грамотних щодо соціальної взаємодії. Тому підготовка майбутніх спеціалістів в умовах сучасного закладу вищої освіти має бути зорієнтована на формування у студентів не лише відповідних професійно-діяльнісних та професійно-особистісних компетентностей, але й їх психологічної готовності до інтерактивних взаємин у соціумі. Ця обставина висуває певні вимоги до організації освітнього простору, соціальної взаємодії у закладах вищої школи. Психологічна готовність студента до соціальної взаємодії і має стати логічним наслідком запровадження психологічно обґрунтованої та науково доведеної ефективної системи її формування.

Відтак, дослідження психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії є актуальною, недостатньо вивченою у педагогічній та віковій психології проблемою, розв'язання якої представлено в дисертації О.Ю.Булгакової.

Досліджувана авторкою проблема психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії є вельми актуальною як в науковому плані, так і за своєю практичною значущістю, а тому потребує розробки та апробації цілісної системи підвищення такої готовності у студентської молоді. Саме таку поставлену дисертанткою мету успішно реалізовано у представленому теоретико-емпіричному дослідженні.

Дослідниця чітко конкретизує об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, які відображають логіку теоретичного та експериментального розділів дисертації. Методологічні засади відповідають предметному

спрямуванню дисертаційної роботи. Використана теоретична база повною мірою забезпечує висвітлення проблематики та можливість вирішення дослідницьких завдань. У структурному плані імпонує чітка побудова дисертаційного дослідження, в якому гармонійно узгоджені теоретичні складові та прикладні аспекти зазначеної проблематики.

Безсумнівно позитивним є той факт, що у першому розділі дисертації «Психологічна готовність до соціальної взаємодії як суб'єктна категорія» Булгакова О. Ю., проаналізувавши дуже широкі пласти теоретико-емпіричного матеріалу вітчизняної та зарубіжної психології, робить вдалі узагальнення щодо аналізу змісту психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії, уточнює зміст цього поняття в контексті системно-суб'єктного підходу, психологічні основи та закономірності його становлення. Авторка розкриває суб'єктність як принцип у дослідженні психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Вдалою здається і авторська системна модель психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, яка поєднує у собі передумови виникнення потреби у соціальній взаємодії і здатності до неї в інтерактивних взаєминах суб'єктів соціумного буття: Я-суб'єкта, Ми-суб'єкта та Соціумного суб'єкта.

Переконливою є наукова ерудиція Булгакової О.Ю. Вона всебічно у другому розділі дисертації обґрунтувала формувальний контекст діяльності закладу вищої освіти, де ретельно проаналізувала передумови, умови та детермінанти становлення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії у різнорівневих системах взаємостосунків суб'єктів університетського простору. Базовим для дисертантки у судженнях про психологічну готовність студентів до соціальної взаємодії є твердження про соціумне середовище як провідну детермінанту досвіду.

Соціальну взаємодію у вищій школі авторка презентує як систему взаємозалежних дій, співпрацю, спільну діяльність, міжособистісне, ділове спілкування викладачів та студентів, взаємодію студентів між собою, де проявляються їхні індивідуально-психологічні особливості. Механізмом соціальної взаємодії визначає діалог, завдяки якому створюється той чи інший

соціальний простір дій з відповідними йому соціальними стосунками. Вказується на важливість для взаємодії з іншими процесів самопізнання, самовираження, саморозуміння.

У третьому розділі дисертації зосереджено увагу на концептуально-теоретичній основі психологічної готовності до соціальної взаємодії, де авторка розглядає досліджуваний феномен у руслі аналізу традиційних соціально-психологічних теорій соціальної взаємодії. Показано, що основною системною ознакою у структурі соціальної взаємодії є функціональні відношення у системі «роль - особистість». Кожний із діячів виступає як носій саме тих ролей, до яких він відчуває не тільки схильність, але й потребу згідно власної відрефлексованої Я-концепції. Відтак, ознака взаємності як найбільш суттєва психологічна ознака соціальної взаємодії найбільше відтворює ідею спорідненості Я-концепцій діячів, результатом якої є виникнення такого нового функціонального утворення, як Ми-суб'єкт.

У становленні психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії важливим є положення про те, що функціональним стає спонукання їхнього прагнення до прояву необхідних для соціальної взаємодії особистісних властивостей, створених за ідентифікаційною ознакою різною мірою рефлексивно відображених у їх свідомості.

Представлена у роботі теоретична модель соціальної взаємодії як багатоаспектного інтерактивного явища соціальних стосунків вказує на те, що вона: має ознаки статусно-рольових, міжособистісних взаємин; утворюється єдністю зовнішніх, внутрішніх і процесуальних факторів; відтворюється у категоріях «ролі», «особистості» «свідомості»; забезпечується психологічними механізмами ідентифікації, наслідування, засвоєння особистісних смислів, установок, цінностей, розвитку Я-концепції, особистісних установок, рефлексії особистісного та «рольового» буття; змістовно і функціонально забезпечується усвідомленням діячем власного соціумного досвіду та інтегративним поєднанням способів суб'єкт-суб'єктивних та суб'єкт-об'єктивних дій.

Конструктивним у роботі вбачається те, що авторка виділяє, та в подальшому враховує специфіку зовнішньої, внутрішньої та процесуальної

структури соціальної взаємодії, що в подальшому стає базисом розробки різновекторного емпіричного дослідження психологічної готовності студентів до різних аспектів соціальної взаємодії. Зовнішню структуру соціальної взаємодії представлено на засадах правової, моральної, особистісної, професійної, компетентнісної (задачної) культури діячів. Внутрішню структуру визначено залежністю суб'єктних явищ, які відтворюються у поняттях Я-концепції, особистісного смислу, мотиву, мети, дії, спрямованої на спільний об'єкт. Процесуальна структура соціальної взаємодії створюється переходом діяча як моносуб'єкта до діадно-суб'єктних та полісуб'єктних стосунків з властивим для них певним протиставленням статусно-рольового та особистісно-діяльнісного.

Науковий апарат дисертації насичений усіма необхідними структурними елементами, зміст яких свідчить про широке бачення автором складності проблеми психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії. Цілком обґрунтовано представлено функціональну трансформацію соціальної взаємодії Я-суб'єктів, їх перетворення на Ми-суб'єкт у межах завдання та виникнення системи соціумний суб'єкт, що пояснює логіку визначення рівня їх сформованості на кожному етапі розвитку психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії.

У четвертому розділі «Соціальна взаємодія у закладі вищої освіти як факт суб'єктивної реальності студентів у навчально-професійній діяльності» змодельовано емпіричний конструкт вивчення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії як результату їх участі у діяльності закладу вищої освіти. Цілком правомірно автором описано теоретико-методичні засади та інструментарій емпіричного вивчення психологічної готовності студентів до різних аспектів соціальної взаємодії: ціннісного, просторового, комунікативного, культурального та гностичного.

Вартою на увагу є розробка та апробація Булгаковою О.Ю. опитувальників, за якими визначено та описано особливості відображення ціннісно-комунікативних та культуральних особливостей соціальної взаємодії у психологічній готовності студентів до неї. Спираючись на методологічні

принципи єдності свідомості та діяльності, змістовності, процесуальності та дискурсивного опосередкування, діагностовано ключові ціннісні (термінальні та інструментальні), просторові, соціономічні, комунікативні та культуральні ознаки соціальної взаємодії студентів в університетському просторі. Пілотажний констатувальний експеримент дозволив отримати достатньо валідні та надійні результати емпіричного дослідження: виявити тенденції прояву та вираженість окремих параметрів психологічної готовності до різних сторін соціальної взаємодії.

Результати експерименту дозволили дисертантці виявити провідні патерни психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії у навчально-професійному середовищі, що характеризує респондентів як готових до: реалізації творчого потенціалу, самореалізації; незалежного висловлювання власної думки, позитивного ставлення до оточення; ставлення до іншої особи як до засобу досягнення мети; узгодженості спільної роботи з іншими з орієнтацією на власну вигоду. Виокремлено низку термінальних та інструментальних характеристик досліджуваного феномену, які потребують цілеспрямованого розвитку та усвідомлення в ході подальшої спеціальної тренінгової роботи (с. 235): духовні цінності, самовдосконалення, творче зростання та осмислення бажаного соціального статусу, повага з боку рівних та старших за статусом, упевненість у завтрашньому дні; старанність, обов'язковість формування професійного досвіду на основі вироблення власних схем та патернів професійних дій, самоконтроль та етичні вимоги.

В плані покращення психологічної готовності студентів до просторового аспекту соціальної взаємодії дисертанткою пропонується акцентувати увагу на підвищенні рівня психологічного комфорту, вимірюваному в їхній суб'єктивній реакції на соціальне оточення. Водночас зауважується, що вища готовність студентів до маніпулятивних, аніж конструктивних форм соціальної взаємодії, також потребує корекції в аспекті посилення демократичності та гуманістичності.

П'ятий розділ дисертації присвячений суб'єктному моделюванню психологічної готовності до соціальної взаємодії, де цілком слушно

визначаються суб'єктні чинники психологічної готовності до соціальної взаємодії, обґрунтовується використання діагностичних комплексів вивчення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії як функцій Я-суб'єкта, Ми-суб'єкта та Соціумного суб'єкта, наводяться результати диференціально-психологічного аналізу, спрямованого на пошук широкого кола властивостей суб'єктів взаємодії та рівня їх психологічної готовності до соціальної взаємодії.

Заслуговує на увагу ретельно підібраний чотирьох блоковий діагностичний комплекс, що дозволив автору на репрезентативній вибірці (1527 осіб) визначити кореляти психологічної готовності на рівні суб'єктних характеристик, описати особистісний профіль студентів з високою та низькою психологічною готовністю до соціальної взаємодії. Застосування факторного аналізу дозволило відтворити континууми факторів, які сприяють або заважають формуванню психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, а саме: фактор 1 «адаптивність - асертивність», фактор 2 «товариськість - усталеність емоційного переживання», фактор 3 «готовність до подолання невдач - консерватизм».

У шостому розділі «Формування у студентів психологічної готовності до соціальної взаємодії» обґрунтовано запропоновану авторкою систему підвищення психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, спрямовану на емпіричну перевірку її теоретичної ціннісно-комунікативної моделі; експериментально доводиться її ефективність. Апробація програми підтвердила можливість її практичного використання у закладах вищої освіти.

Варто відзначити коректне, грамотне використання дисертанткою методів математичної статистики при обробці результатів експериментального дослідження та підтвердженні його припущень: описової статистики, кореляційного, факторного аналізів, критеріїв на визначення достовірності відмінностей у досліджуваних показниках та ін.

У авторефераті та 30-ти публікаціях Булгакової О.Ю. з теми дисертації повною мірою представлені основні результати теоретичного аналізу проблеми (проведено ґрунтовний аналіз 420 найменувань наукової літератури),

констатувального дослідження та формувального експерименту. Дисертанткою подано вичерпні висновки. Наукові положення та результати експериментального дослідження пройшли апробацію на достатній кількості міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Обґрунтовані авторкою положення і рекомендації впроваджені у освітній процес ряду закладів вищої освіти України. Зміст автореферату відповідає текстові дисертації.

Разом з тим за загального позитивного враження від дисертації вона не позбавлена, на нашу думку, й окремих дискусійних положень:

1. Виділення категорії суб'єктності як принципу дослідження психологічної готовності особистості до соціальної взаємодії здійснюється більшістю науковців, а тому природньо, що й авторка також дотримується цього підходу. Проте дисертантка подає занадто розширену модель власного бачення цього феномену, яку б доцільно було, на нашу думку, дещо оптимізувати.
2. Вважаємо, що у роботі доцільніше було б концептуальну основу соціальної взаємодії розглядати більш цілісно, інтегровано. Цього можна було б досягти, поєднавши позиції викладені на с. 33 - 57 з тими, що представлені на с. 130 – 179 дисертації.
3. У четвертому розділі дисертаційного дослідження наводяться емпіричні дані щодо рівнів прояву різних показників, аспектів психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, де поруч з показниками високої готовності, наведено дані щодо показників, які потребують їх подальшого розвитку у формувальному експерименті. Доцільним було б конкретизувати фактичну та бажану картини суб'єктивної реальності соціальної взаємодії студентів у навчально-професійній діяльності у закладі вищої освіти.
4. При розробці системи формування та корекції психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії (підрозділ 6.2) варто було базуватись не лише на принципах науковості, доступності, наочності, а й на такі методологічні принципи як індивідуального та вікового підходу,

принцип розвитку, яких у формувальному експерименті дисертантка загалом то й дотримується.

5. В роботі є певні стилістичні огріхи. Подекуди зустрічаються неточності технічного оформлення тексту дисертації, таблиць, коректності їх продовження тощо.

Однак, зроблені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка відзначається цілісним концептуальним баченням і розкриттям важливої для вітчизняної психологічної науки та практики проблеми.

У цілому дисертаційне дослідження Булгакової Олени Юріївни «Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії» є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу проблему педагогічної та вікової психології, мають наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Дисертація відповідає вимогам п. 10 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Офіційний опонент

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології

Комунального вищого навчального закладу

«Вінницька академія неперервної освіти»

М. І. Томчук

ПІДПИС
- *Томчука М. І.*
ЗАСВІДЧУЮ

ЗАВ. КАНЦЕЛЯРІЄЮ
Авдіюк МАЗУР А.В.
2019 РІК